

Nagovor ob odkritju spominske plošče profesorju Franu Zwitteru

V tem lepem kraju, v Beli cerkvi smo se zbrali, da bi počastili spomin na pomembnega človeka. V daljnem 1905. letu se je mlada žena Franja Majzljeva, poročena z Davorinom Zwitterom, sodnikom v Mokronogu, v svoji težki uri zatekla v domačo hišo, ki zdaj pred njo stojimo, in tukaj rodila sinka, ki ga imamo v spominu kot velikana duha, in značaja. To je zgodovinar Fran Zwitter, vseučiliški profesor, rektor Univerze v Ljubljani, akademik, Kidričev in avnojski nagrajenec, častni občan Novega mesta, od študentov povzdignjen v naslov Njegova bistrost. Dovolite mi, da najprej prav na kratko omenim značilnosti njegovega znanstvenega dela. Doktorsko disertacijo je posvetil kranjskim mestom in meščanstvu v njihovi prvi dobi, kot znanilcem moderne družbe in narodnosti. V svojem znanstvenem delu je ustvarjalno vključil sociološko metodo zgodovinopisja francoskih analistov, nastopil je proti podarjanju razlik med zgodovino in sociologijo in, po besedah profesorja Vasilija Melika, videl pravo pot, v združitvi sposobnosti kritične uporabe virov s smislom za prav vsa vprašanja znanstvene sinteze. Odločno je bil proti temu, da bi zgodovinarji zbirali dejstva, sociologi pa delali sinteze. Njegovo habilitacijsko delo o prebivalstvu na Slovenskem je v 1936. letu pomenilo po besedah profesorja Boga Grafenauerja »pravi prelom v obravnavanju zgodovine slovenskega naroda: prehod od opisovanja k analizi, ugotavljanju najvidnejših in najpomembnejših strukturnih premikov v položaju«. Zwitter je bil mnenja, da zgodovinar ne deli lekcij zgodovini, da jo raziskuje, da bi jo razumel, toda ne brez lastnega trdnega etičnega stališča.

V splošnem se je posvečal obči zgodovini novega veka, posebno pozorno problemom od prosvetljenstva do sodobnosti. Mednarodni sloves si je pridobil predvsem s svojim delom o nacionalnih problemih v Habsburški monarhiji, ko je razčlenil družbene sile in pokazal socialno zgodovinski pomen prizadevanj tako imenovanih nezgodovinskih narodov. Temeljna raziskovanja je opravil na področju zgodovine Slovencev, ki jo postavlja v okvir zgodovinske in narodnostne problematike Evrope. Sintetično je obdelal zgodovino Slovencev od srede 17. do konca 18. stoletja in napisal vrsto temeljnih razprav iz zgodovine slovenskega narodnega preroda, nastanka koncepcije slovenske zgodovine, o vplivih francoske revolucije in Ilirskih provinc na družbeni razvoj in nastanek političnega narodnega gibanja pri Slovencih, pa tudi o neznanih izvirihi političnega, jugoslovanskega ilirizma. Postavil je temelj za razumevanje družbenih procesov v zgodovini slovenskega naroda od 18. stoletja naprej.

Pravi vzorec za sociološko analizo nacionalnega dogajanja je njegova študija o koroškem vprašanju. Z isto metodo je ponovno in pogljobljeno obdelal etnične in družbene osnove koroškega plebiscita. Za celotno zgodovino agrarnih panog na Slovenskem je opredelil temeljna izhodišča glede kolonizacije in populacije. V politično zgodovino Slovencev, tja do njihove ločitve od Habsburške monarhije, je določujoče posegel predvsem s svojo študijo o narodnosti in politiki pri Slovencih, napisani še na Rogu v 1944. letu. V to področje je segel tudi z mnogimi razpravami, včasih plemičnega značaja, tako o jugoslovanskem kongresu 1870 v Ljubljani, o Slovencih in Avstriji, o avstromarksizmu na Slovenskem v času prve svetovne vojne, o političnih prizadevanjih prekmurskih Slovencev. Kulturni zgodovini pa je prispeval zlasti z razpravo o višjem šolstvu na Slovenskem pred ustanovitvijo univerze, strokovno in dejansko pa s svojim požrtvovalnim zavzemanjem za iskanje in vračanje slovenskih in jugoslovanskih arhivskih fondov iz Avstrije. Velikanski del svojega dela je posvetil vprašanju državne razkosanosti slovenskega naroda med obema vojnoma, ob koncu druge svetovne vojne in po njej pa vprašanjem jugoslovanskih državnih meja nasproti Italiji in Avstriji. Rezultat so tudi številne sintetične študije o Slovenskem Primorju in Trstu, o koroškem vprašanju in o naših kulturnih revindikacijah.

Že v študijski dobi je kazal, da hoče kot zgodovinar biti človek sodobnosti. Pod površjem politične zgodovine je dobro zaznaval gospodarske, socialne in idejne procese. Kot študent je v letu 1925 orisal zgodovinske družbene temelje nastanka evropskih narodov, ugotavljal, da so možnosti nacionalizma 19. stoletja izčrpane in da je delavski razred prvi videl potrebo po mednarodnem boju. Poudaril je nujnost socialnega preloma, kajti liberalna država je na umiku. V evropski federaciji je videl rešitev tudi za problem mednarodne razkosanosti slovenskega naroda. Ko je fašizem takšno upanje razbil in slovenski narod neposredno ogrozil, je Zwitter našel smisel in mik življenja v odporu proti temu barbarstvu. Pisal je v revijo »Sodobnost« in se tukaj seznanil z Edvardom Kardeljem in Borisom Kidričem, bil med prvimi podpisniki znamenite spomenice Društva prijateljev Sovjetske zveze in med prvimi člani Osvobodilne fronte.

Okupator ga je že imel zaznamovanega in je bil tako tudi med prvimi aretiranci. Po svoji drugi aretaciji 1942 je bil konfiniran v severni Italiji ob švicarski meji. Ob kapitulaciji Italije pa se Zwitter ni zatekel v Švico, marveč se je prebil do osvobodene ozemlja na Primorskem in se pridružil partizanom. Najpomembnejše je vsekakor to, da je od 12. januarja 1944 do marca 1945 bil direktor partizanskega Znanstvenega inštituta pri IOOF oziroma pri Predsedstvu SNOS. V tem svojstvu je 11. februarja

1944 zapisal: »Naše delo ima pred očmi Slovenijo v okviru Jugoslavije«. Značilno je, kako se Rodoljub Čolaković spominja pogovora s Zwittrom in sodelavci inštituta v tistih dneh: »Dolgo smo razpravljali o raznih vprašanjih, se celo malo prepirali o poteh našega ekonomskega razvoja in o vlogi posameznih naših federalnih enot, toda vse to je bilo v akademski obliki in v tovariškem ozračju.« Ni odveč, če prav v današnjem času oživimo v tem spominu dokaz, da partizanski revoluciji akademski dialog ni bil neznana stvar.

Osvoboditev je dočakal kot znanstvenik, vključen v diplomatski boj nove Jugoslavije za novo določitev mej nasproti Italiji in Avstriji. Po vrnitvi iz Beograda, v začetku leta 1948, je opravljal mnoge odgovorne dolžnosti na univerzi, v strokovnih organizacijah in v javnih, zlasti kulturnih ustanovah. Naštete so v njegovih biografijah. Naj omenim samo to, po čemer ga tako resno in toplo pomnijo učitelji in študentje zgodovine po vsej Sloveniji. Bil je duša zborovanj slovenskih zgodovinarjev, od tistega v Novi Gorici jeseni 1948 pa do zborovanja v Tolminu jeseni 1986, ko se je vneto udeležil razprave o problemih sodobnega zgodovinopisja.

V rojstno Belo cerkev je Fran Zwitter prihajal svojčas na počitnice, tukaj je doživel svoje najlepše otroške in najstniške trenutke, tukaj je začutil korenine, ki ga vežejo na ta prelepi košček domovine ob Krki. Druga njegova srčna zavezanost je veljala Koroški, domači deželi njegovega očeta. Njej je posvetil svoje duševne moči do zadnjega dne. Svet svoje mladosti tukaj pa si je izbral za svoj zadnji dom. Hvaležni smo Beli cerkvi in njenim ljudem, da so nam dali Frana Zwittra in da varujejo njegov spomin.

Janko Pleterski

POROČILO S 1. OBČNEGA ZBORA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA JUŽNO PRIMORSKO

Naposled je nastopil čas, ko smo se tudi zgodovinarji južne Primorske povezali v svoje društvo in v mejah še srednjeveške severne meje Istre (Sežana, Postojna, Ilirska Bistrica) z današnjimi slovenskimi obalnimi občinami (Koper, Izola, Piran) ustanovili Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Società storica del Litorale). Ime smo društvu določili že na ustanovnem občnem zboru 2. marca 1989 v prostorih Pokrajinskega muzeja Koper z utemeljitvijo, da vseh šest občin v kulturno zgodovinskem smislu gravitira na bivši Koprski okraj, tradicija imena pa izhaja iz NOB, ko je bila Primorska razdeljena na Severnoprimorsko in Južnoprimorsko okrožje.

V teh prostorih, kjer je tudi sedež društva, smo se ponovno s povečanim številom z vabili po šolah in institucijah povabljenih zgodovinarjev in ljubiteljev te vede zbrali 14. junija 1989, z namenom potrditve društva, pravil, organov, s programom nadaljnega dela ter predstavitvijo zadnje tematske številke Kronike »Iz zgodovine Primorske«. Predsednik društva Salvator Žitko je prisotne pozdravil v slovenskem in italijanskem jeziku, predstavil predlog dnevnega reda ter podal naslednje razmišljanje:

»Zgodovinsko društvo za južno Primorsko je eno zadnjih zgodovinskih društev, ki nastaja v okviru Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Nameravano ustanovitev takega društva pred leti je prekinila smrt Miroslava Pahorja (1922—1981), enega vodilnih zgodovinopiscev našega območja. Obenem je po njegovi smrti, kot pravilno ugotavljata v zadnji številki Kronike Marjan Drnovšek in Stane Granda, po izidu 6/7 številke zbornika Slovensko morje in zaledje v znanstveni publicistiki na obalno kraškem območju nastalo nekakšno zatišje, ki je postajalo čedalje neprijetnejše, tem bolj zato, ker se je v zadnjih letih izoblikovala nova generacija zgodovinarjev in drugih znanstvenih delavcev, ki čutijo potrebo po bolj sistematičnem in skupnem raziskovalnem delu, zato menimo, da je nastanek zgodovinskega društva predvsem plod in rezultat teh želja in hotenj.

Društvo nastaja namreč v okolju, ki ima bogato kulturno in seveda historiografsko tradicijo, če pomislimo samo na velike zgodovinarje in kroniste iz preteklosti naših mest: Nikolaja Manzuolija, Prospera Petronija, škofa Pavla Naldinija, zlasti pa Gian Rinalda Carlia, velikega koprškega enciklopedista 18. stoletja, je jasno, da si je zgodovinopisje že zelo zgodaj priborilo zelo ugledno mesto med humanističnimi vedami.

Tudi 19. stoletje je nadaljevalo tradicije starejših pokolenj. Sredi tega stoletja se je prebudilo veliko zanimanje za raziskave vseh vrst. Z Rossettijevem in Kandlerjevim znanstveno raziskovalnim delom so bili tudi v Istri položeni temelji humanističnih ved: arheologije, etnologije in zgodovine. Zlasti P. Kandler je svoje raziskovalno delo v Trstu in Istri naslonil na materialne in pisne vire ter z izdajanjem revije *L'Istria* (1846—1852) položil trdne temelje razvoju zgodovinopisja. V lokalnem okviru so njegovo delo nadaljevali številni zgodovinarji, med katerimi so izstopali zlasti Andrea Tommasich, Tomaso Luciani, Gino de Vergottini, Carlo de Franceschi, Luigi